

Den svenska evangeliebokens andra kollektserie.

En egendomlighet för den svenska kyrkans evangeliebok är, att den innehåller tvenne kollektserier. Den enas böner äro ställda före texterna och bära rubriken "Kollektbön", den andras äro placerade efter texterna utan dylik beteckning. Stora olikheter finnas emellan de båda seriernas böner såväl ifråga om form som innehåll. Den förstas äro korta och innehålla i allmänhet blott en enda tanke, ofta i skarpslipad, lapidarisk form, men i regel utan närmare sammanhang med de efterföljande texterna. Den andra seriens böner äro längre och ordrikare samt ansluta sig alltid till huvudtankarna i dagens evangelium, varför de ock understundom benämnas "evangelieböner". Även ifråga om deras ställning i gudstjänsten är skillnaden stor. Den förstas böner utgöra en fast integrerande del i altartjänsten och hava där i enlighet med den romerska mässans tradition sin plats före episteln. Den andra seriens däremot skola numera enligt handbokens föreskrift läsas efter predikan; dock må i stället kunna läsas bönen "Lovad vare Gud och välsignad i evighet . . ." Den första av dessa serier härstammar från den medeltida romerska mässan, varifrån de svenska reformatörerna övertagit den och på 1550-talet införlivat den med den evangeliska svenska gudstjänsten. (Jfr. U. L. Ullman: Studier öfver våra kyrkoårskollekter. Kyrklig tidskrift 1899, s. 217 ff.). Deras upprinnelse ligger långt tillbaka i tiden, i den äldsta medeltidskyrkan, ja åtskilliga av dem torde hava sitt ursprung redan i fornkyrkan. "Liksom den klara, friska bäcken", säger Ullman i anförda uppsats, "springer fram djupt inne i urskogens hemlighetsfulla djup, som människofot sällan eller aldrig beträdde, men framkommen till mer befolkade bygder, släcker så mången vandrares törst, så är det med dessa kollektserier: deras första ursprung är okänt — liksom den äkta folkvisans och den med henne besläktade kyrkopsalmmelodiens — men i all sin sammanträngt knappa form, i ofta oskenbart och litet käril, inrymma de en fullhet av innerliga evighetssuckar och vederkvicka bedjande hjärtan, vilkas djupaste åstundan de återgiva, icke sällan lika träffande som skönt".

Den andra seriens böner åter äro av senare datum, och deras ursprung ligger nu i historiens klara ljus. De härstamma från reformationstiden och hava till författare en enda man, nämligen Luthers lärjunge och gode vän, predikanten vid S:t Sebalduskyrkan i Nürnberg Veit Dietrich eller, som hans namn latiniserat också brukades skriva, Vitus Theodorus.

År 1546 utgav Veit Dietrich tvenne predikosamlingar, som kommo att få en stor betydelse i den evangeliska kristenheten: *Summaria Christlicher lehr, für das junge volck, was auss eim yeden Sontags Evangelio zu mercken sey, Sampt angehenckten Gebeten*, tryckt i Nürnberg (utgiven av J. M. Reu i Quellen zur Geschichte des kirchlichen Unterrichts, II) samt *Kinderpredig* (senare upplagor buro titeln *Kinderpostille*, i tre delar, första delen omfattande vinterhalvåret, från advent till pingst, andra delen omfattande sommarhalvåret, från pingst till advent, och tredje innehållande predikningar över de stora högtidernas och helgdagarnas

evangelier. (Boken är numera tillgänglig på svensk botten i ett å Lunds universitetsbibliotek utfört fotostatiskt avtryck, som äges av Svenska akademins ordbokskommitté.)

Som av titlarna framgår, voro dessa böcker ursprungligen avsedda för barn och ungdom, men de kommo att få en långt vidsträcktare betydelse än författaren tänkt sig, och detta inte minst på grund av de böner de innehöllo. Till varje predikan eller utläggning hade Veit Dietrich nämligen fogat en kort bön, som sammanfattade evangeliets (och utläggningens) grundtankar. (Bönerna äro nyligen separat utgivna av Otto Dietz och Georg Helbig i verket *Gebete der Väter* under titeln *Die Evangelien-Kollekten des Veit Dietrich*, Leipzig 1930.) Liksom predikningarna voro bönerna avsedda uteslutande för ungdomen, som vid dessa formulär skulle öva sig i bönen konst. Någon tanke på att de skulle användas för kyrkligt bruk, hade författaren icke. Det dröjde likväl inte länge, förrän ett stort antal av dem hade funnit ingång i de kyrkliga agendorna.

Vid nydaningen av gudstjänsten i de evangeliska områdena stod man nämligen inför uppgiften att också skapa nya böner på modersmålet. Vad kollekterna beträffar hade man visserligen tillgång till tyska översättningar av medeltida kollekt; flera samlingar sådana, verkställda både av evangeliska teologer och av katolska förefunnos, såsom Althaus har uppvisat. (P. Althaus: *Zur Einführung in die Quellen geschichte der kirchlichen Kollekten in den lutherischen Agenden des 16 Jahrhunderts*, i *Forschungen zur evangelischen Gebets literatur*, Gütersloh 1927.) Luther själv översatte åtminstone 15 medeltida kollekt, vilka kommo till användning i ett stort antal evangeliska gudstjänstordningar (se P. Drews: *Beiträge zu Luthers liturgischen Reformen*. Tübingen 1910, s. 88 ff.). Andra följde i hans spår. Dock utnyttjades i de tyska evangeliska gudstjänstordningarna den medeltida kollektskatten endast sparsamt. Ingen enda av de tyska gudstjänstordningarna har varaktigt tillgodogjort sig de gamla fest-, sön- och helgdagskollekterna för hela kyrkoåret. Man ersatte hellre dessa kollekt med nya sådana av evangeliskt ursprung.

De medeltida kollekterna ansågos nämligen för evangeliskt bruk vara för torftiga i sin lapidariska knapphet. I den romerska mässan blev denna böneakt fylligare, därigenom att till de temporekollekten alltid fogades en eller flera andra. Dessa hade emellertid i regel avseende på Jungfru Maria och helgonen, och Luther anbefalld där för i Formula missæ blott *en* kollekt. Dessutom hava ju kollekterna i den romerska mässan, såsom Althaus påpekar (a. a. s. 200) en annan uppgift än i den evangeliska gudstjänsten. I den förra utgör kollekten avslutningen på den inledande böneakt, i vilken Kyrie och Gloria bilda de första momenten, och behöver därför icke heller stå i relation till dagens texter. I den evangeliska gudstjänsten däremot, i vilken allt samlar sig omkring ordets förkunnelse, står kollekten såsom inledning till den där på följande skriftläsningen och man fordrade därför, att den även från innehållets synpunkt skulle i någon mån ansluta sig till densamma. I stället för de gamla romerska mässkollekterna grep man därför i de tyska gudstjänstordningarna hellre till nyskapade sådana. Tack vare Althaus' trängna forskarflikt känna vi nu de direkta källorna till de flesta av dessa. En av de första, som skapade

nya evangeliska kollekter, var Andreas Althamer. Den i hans katekes infogade lilla kollektssamlingen har funnit användning i ett stort antal tyska agendor. Även i den svenska gudstjänsten voro dessa böner i bruk under 1500-talet (jfr. min avh. Evangeliska svenska bönböcker, Sth. 1929, ss. 137 ff.). Dessa böner anslöto sig emellertid icke till söndagsperikoperna. Den som gjorde början med dylika böner synes ha varit prästen Jakob Otter i Esslingen; i hans år 1537 utgivna "Bettbüchlein" möter man ett stort antal böner, som nära ansluta sig till sön- och helgdagarnas firningsämnen och som synbarligen framvuxit ur församlingens gudstjänst. (Althaus: Forschungen zur evangelischen Gebetsliteratur s. 46.) Den berömde prästen i Joachimstal Johan Mathesius har även utgivit en samling böner över söndagsevangelierna, och mot reformations-tidevarvets slut blev det mycket vanligt att förse postillor och andra predikosamlingar med dylika sammanfattande böner. Tyvärr gick i dessa s. k. "textkollekter" bönekaraktären ofta förlorad, och man fick i stället en liten homilia i böneform.

Ur dessa och andra sådana källor hämtade kyrkoordningarna sitt kollektmaterial. Ingen har emellertid fått lämna så många bidrag till den evangeliska gudstjänstens böneskatt som Veit Dietrich. Hans böner inflöto i ett stort antal tyska gudstjänstordningar. Dock har ingen övertagit hela hans kollektserie; högsta antalet är enligt Althaus undersökning 22 (Oldenburg). Det var de nordiska kyrkorna förbehållet att tillgodogöra sig i det närmaste hela hans kollektserie.

Veit Dietrichs Kinderpostille översattes till svenska av ingen mindre än Laurentius Petri. Hans år 1555 utgivna Postilla är i huvudsak en översättning av Viet Dietrichs arbete, ehuru källan icke namngives. *) Märkligt nog utelämnade han emellertid bönerna. Anledningen härtill är svår att förstå. Möjligen ligger förklaringen däri, att han med sin postilla uteslutande avsåg att tjäna undervisningen i evangelisk tro och lära och därför ansåg sig kunna undvara bönerna. För gudstjänsten hade man ju redan en svensk översättning av de medeltida kollekterna för hela kyrkoåret.

År 1567 uppträda emellertid de Dietrichska bönerna plötsligt i den svenska evangelieboken. Det är första gången denna bok, så vitt nu känt är, innehåller några böner i perikopavdelningen. En tidigare upplaga av år 1544, känd endast i fragment, innehöll sannolikt en katekes med en liten bönbok (jfr min avhandling Evangeliska svenska bönböcker, s. 120 ff.), men eljest inga böner. I upplagan år 1567 finner man emellertid hela serien av de gamla kollekterna på den plats de alltsedan dess innehaft, nämligen före episteln. Men därjämte upptages under rubriken "Bönen" efter vart evangelium vederbörande sön- eller helgdags-bön av Veit Dietrich.

Före år 1567 känna vi som nämnt blott en upplaga av evangelieboken, tryckt år 1544, alltså innan ännu de Dietrichska kollekterna sett dagen. Men frågan är, om icke mellan åren 1544 och 1567 någon ny upplaga av evangelieboken utkommit. Då man tar i betraktande, att psalmboken

*) Veit Dietrichs postilla översattes för andra gången till svenska på 1860-talet under titeln Veit Dietrichs Hus-Postilla, Lund 1867.

under denna tid utkommit i åtminstone en ny upplaga (1549) och att redan 1544 psalmbok och evangeliebok följdes åt, synes det sannolikt, att även någon ny upplaga av evangelieboken sett dagen under dessa år, ehuru intet spår därav blivit bevarat. Om nu denna postulerade upplaga innehållit de Dietrichska kollekterna, är återigen en annan fråga, som måste lämnas öppen, till dess nytt material möjligen framdrages. Det kan ju också tänkas, att Veit Dietrichs böner förelegat på svenskt språk och brukats i gudstjänsten någon tid, innan de intogos i evangelieboken. Några säkra spår av deras förhandenvaro före 1567 hava emellertid icke kunnat påvisas. Till ett par antydningar i Laurentius Petris skrifter, som tolkats i denna riktning, skola vi längre fram återkomma.

Vem som översatt dessa böner till svenska, finns det ingen uppgift om. Men utan alltför stor risk att misstaga sig torde man kunna gissa på Laurentius Petri. Han hade ju redan förut översatt Veit Dietrichs Kinderpostille och måste således ha varit väl förtrogen med bönerna, ehuru han icke lät dem inflyta i sin postilla. Därtill kommer, att man på goda grunder kan anse honom som upphovsmannen till den svenska evangelieboken, och förmodligen har han ombesörjt de nya upplagor av densamma, som utkommo under hans livstid, i varje fall har han säkerligen följt deras utgivande med uppmärksamhet och intresse. Det synes därför vara ett berättigat antagande, att han är den som översatt och införlivat dessa böner med den svenska evangelieboken.

Men vad kan ha givit honom impulsen härtill, och vilken avsikt har han haft med denna åtgärd? Såsom vi redan påpekat, hade Veit Dietrichs kollekter intagits i ett stort antal tyska evangeliska gudstjänstordningar. De svenska reformatorerna hämtade, som känt är, i stor utsträckning sina förebilder från reformationens moderland. Det är därför icke osannolikt, att den första impulsen kan ha kommit från detta håll. Dock ha ju de flesta av dessa gudstjänstordningar medtagit endast ett fåtal av Veit Dietrichs böner; ingen enda har upptagit serien i dess helhet såsom den svenska. Detta var däremot fallet med en annan av de nordiska kyrkorna, nämligen den danska.

Under den reformerade danska kyrkans första årtionden brukades liksom i den svenska den medeltida kollektserien, varav två samlingar funnos på danska, den ena i "Een gantske nyttelig oc alle sogneprester oc predicanter nødtørtelig i Haandbog", utgiven av Frans Vormordsen, Malmö 1539, den andra i "En ny Psalmebog", Köpenhamn 1553, båda i huvudsaklig överensstämmelse med Missale Haffniense. År 1555 utgav emellertid Själlands biskop Peder Palladius en handbok — han ville dock icke kalla den vare sig handbok eller missale, "fordi at de vaare to Papistiske bøger, som icke nu i dette klare Sandheds liuss kunde vere i nogen brug", utan föreslog i stället "Collectbog" eller "Evangelistarium" eller "Alterbog", vilken sistnämnda beteckning strax slog igenom och alljämt är i bruk — i vilken han införde *två kollektserier*, nämligen först den gamla medeltida och i omedelbar anslutning därtill den Dietrichska. *)

*) Man har antagit, att översättningen av de Dietrichska kollekterna i Palladii Alterbog härrörde från Palladius själv. Så gör även Lis Jacobsen i sin

Palladii avsikt var icke att införa tvenne kollektläsningar i gudstjänsten; "ti det er emot ordinantzens lydelse", säger han i förordet, utan att de nya skulle brukas alternativt med de gamla, och de Dietrichska kollekterna införas därför regelbundet under rubriken "oc under tiden denne". Dessa nya kollekter tillvunno sig emellertid sådan popularitet, att de mycket snart undanträngde de gamla, och i en ny upplaga av Palladii Alterbog av år 1580 försvunno de medeltida kollekterna för att sedan icke mer återkomma i danskt gudstjänstliv.

Det kan nu tänkas, att det var efter Palladii föredöme, som Laurentius Petri införlivade hela serien av Dietrichska kollekter med den svenska evangelieboken. Men hur har han tänkt sig, att de skulle användas? Uppenbarligen har han icke velat med dem ersätta de gamla, som ju samtidigt i evangelieboken fått första platsen. Han har säkerligen icke ens såsom Palladius avsett dem till alternativt bruk. En antydning om deras användning skulle vi emellertid enligt biskop Edv. Rodhes antagande (Svenskt gudstjänstliv s. 121) hava i en bestämmelse i Laurentius Petris kyrkoordning 1571. I föreskrifterna om böneakten efter predikan heter det till slut: "Til thenna böneformon höra alla Collecter, som i Tidherne hela åhret igenom bådhe på Söndagher och alla Helgedagher läsna eller sungna warda" (Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, s. 90). Denna bestämmelse hänför Rodhe till de Dietrichska kollekterna. Nu förekommer denna passus redan i Laurentius Petris handskrivna kyrkoordning 1561 (förvarad i Linköpings stiftsbibliotek), vadan vi alltså här skulle hava icke blott en uppgift om dessa kollekters användning utan även ett bevis för deras förekomst på svenska redan 1561. Nu tror jag emellertid icke, att Rodhes antagande är riktigt. Uppgiften, att de brukas "i Tidherne" låter sig icke förenas därmed; ty i tidegården ha de Dietrichska kollekterna icke blivit använda. Sedan nu Laurentius Petris "De officiis" blivit upptäckt och utgiven (Nat. Fransén: Sveriges första evangeliska gudstjänstordning, Sth. 1927), veta vi, vilka kollekter, som användas i tidegården, och dessa visa sig i stor utsträckning vara identiska med de gamla de tempore-kollekterna.

En annan möjlighet, som åtminstone torde förtjäna att övervägas, må omnämnas. I Tyskland fann man ju, som ovan är nämnt, de gamla kollekterna för korta, och man sökte där göra denna böneakt fylligare, antingen genom att efter Luthers föredöme sammanfoga två gamla kollekter till en eller genom att, trots Luthers förbud i Formula Missæ, läsa två eller flera kollekter efter varandra. I flera kyrkoordningar möter

---

utgåva av densamma (P. Palladii Alterbog ved Lis Jacobsen, s. 23 f.). Hon har emellertid förbisett, att dessa böner funnos översatta till danska redan 1552 i den upplaga av Veit Dietrichs Summaria, som P. Palladii broder Lunda-biskopen Nic. Palladius då utgav. P. Palladius följer i sin Alterbog ordagrant broderns översättning. Härigenom vinnes förklaring på den egendomligheten, att Alterbogens ordning av kollekterna överensstämmer med en av Hans Tausen verkställd men aldrig av honom själv publicerad översättning eller parafra av bönerna men icke med Kinderpostille. Man behöver icke förutsätta, att Palladius beror av Tausen, enär båda hava följt Summaria. Bönen på 7. S. e. Trin., som Lis Jacobsen tror vara en dansk skapelse, återfinnes ävenledes i Summaria.

man den bestämmelsen, att den första kollekten alltid skulle syfta på den innevarande sön -eller helgdagen, alltså motsvara en *collecta de tempore*, under det att den andra och tredje skulle hänföra sig till någon särskild angelägenhet, lekamlig eller andlig. (Jfr. Althaus a. a. s. 198 f.). En dylik bestämmelse förekommer i den Brandenburg-Nürnbergska kyrkkoordningen av år 1533, vilken i många fall fått tjäna som förebild för den svenska gudstjänstordningen. Det skulle ju därför kunna tänkas, att Laurentius Petri efter det Brandenburg-Nürnbergska mönstret haft för avsikt att införa en dubbel kollektläsning. I Sverige existerade ju icke, såsom i Danmark, något förbud för en sådan anordning. En bestämmelse i Kyrkoordningen 1571 skulle kunna tolkas i den riktningen. "Wil Presten". heter det, "haffua flere collecter än een, så må thet skeep dock skal then altid läsas först, som är de tempore eller de festo". (Kyrkkoordningar och förslag därtill före 1686, s. 82). Antagligen förnams även i Sverige behovet av en fylligare böneakt före textläsningen än den som erbjöds enbart av de tempore-kollekten, och det kan ju tänkas, att Laurentius Petri velat genom de Dietrichska bönerna förse gudstjänsten med ett material, som skulle möjliggöra en dubbel kollektläsning och bliva en ersättning för den gamla mässans andra och tredje kollekt.

Om han nu ursprungligen haft en sådan anordning i tankarna, så synes den emellertid icke hava slagit igenom i svenskt gudstjänstliv. Ett annat fall, i vilket de Dietrichska bönerna möjligen hava kommit till användning, har Rodhe påpekat (a a. s. 121). I ett brev av år 1564 till prästerskapet i ärkestiftet giver Laurentius Petri föreskrifter om huru skall förfaras vid de tillfällen, då nattvard icke firas vid gudstjänsten. Efter predikan och förmaningen till preces skall man, säger han, sjunga litanian med sin *collecta* och sedan *symbolum* och "*finaliter secundam collectam concludendo cum solenni benedictione*". (Skrifter och handlingar til uplysning i svenska kyrkoreformationens historia, del 3, s. 189 f.) Om Rodhe har rätt i sin förmodan, att med "*secunda collecta*" här åsyftas den s. k. evangeliekollekten, hava vi alltså här dels ett bevis för att dessa kollekter funnos på svenska åtminstone så tidigt som 1564, dels en uppgift om deras användning. De skulle sålunda i de fall, då högmässogudstjänsten icke avslutades med nattvarden, utgöra en ersättning för nattvardsmässans s. k. *complenda* eller *postcommunio*. Till förmån för detta antagande talar den omständigheten, att i 1811 års handbok föreskrives, att när Herrens nattvard icke hålles, "läser eller sjunger Presten Bönen efter Evangelium för dagen", och möjligt är, att det är ett gammalt, ända från reformationstiden kvarlevande bruk, som här kodifieras. Dock må det påpekas, att i Kyrkoordningen 1571 återfinnes icke den ovan omtalade bestämmelsen från brevet år 1564. Även om vi alltså tycka oss skymta såväl Laurentius Petris ursprungliga avsikt med de nya bönerna som deras faktiska användning, måste vi likväl smärtsamt erkänna, att vi för närvarande inga fasta hållpunkter äga för lösningen av frågan om de Dietrichska bönerns bruk i svenskt gudstjänstliv ända fram till 1811. Att de emellertid alltid på något sätt kommit till användning i gudstjänsten, måste anses som säkert, enär de väl eljest icke, såsom Rodhe framhåller, skulle ha kunnat bibehålla sin plats i evangelieboken.

I handboken 1894 föreskrives, att efter bönen "Lovad vare Gud" "må den i evangelieboken näst efter evangeliet intagna kollektbönen kunna läsas". Det är alltså en ganska blygsam och — det måste nog erkännas — tämligen olämplig plats, som där tilldelats dessa böner. Deras nära sammanhang med evangeliet kommer icke till sin rätt, då bönen "Lovad vare Gud" inskjutes emellan predikan och kollekten. Under de följande decennierna kommo dessa böner på många orter nästan alldeles ur bruk. Orsaken härtill var nog, såsom evangeliebokskommittéerade i sitt betänkande 1920 framhålla, att söka dels i den omständigheten, att de icke voro obligatoriska, dels däri att genom deras användning akten på predikstolen förlängdes och slutligen däri att de genom sin intima anslutning till evangeliet icke alltid passade till predikan över de nya högmässotexterna.

I den nya handboken har ett försök gjorts att bättre än förut utnyttja dessa böner i gudstjänsten. De föreskrivas nu såsom ordinarie bön efter predikan, under det att den förutvarande "Lovad vare Gud" förvandlats till alternativ. Deras bruk har därjämte utsträckts även till aftonsången. De framträda därjämte nu också till en del i ny gestalt. Icke blott hava de fått en moderniserad språkdräkt, utan de hava i många fall blivit omarbetade, så att de ansluta sig icke blott till evangeliet utan även till de övriga av dagens texter.

Utän tvivel var det en lycka, att i den svenska gudstjänsten de gamla medeltida kollekterna hunnit få en så stadgad tradition, att det icke kunde bli fråga om att såsom i Danmark eller Tyskland ersätta dem med de nya. De Dietrichska kollekternas införande på den gamla de tempore-kollektens plats måste från liturgisk synpunkt betraktas som ett missgrepp. I stället för att vara en förberedelse för ordets mottagande anteciperar kollekten genom sin nära anslutning till evangeliet detta, och denna antecipation är så mycket olämpligare som episteln, till vilken kollekten i regel icke tar hänsyn, jämte gradualpsalmen kommer emellan. Den gamla de tempore-kollekten är därför en mycket lämpligare bön på denna plats.*)

Men vi ha dock all anledning att vara tacksamma över att denna bönesamling införlivats med svenskt gudstjänstliv. Ehuru dessa böner ursprungligen icke voro avsedda för kyrkligt bruk, ägna de sig dock genom sin enkelhet och klarhet, sin högstämde liturgiska och dock innerliga ton, sitt genuint bibliska innehåll, som dock icke mistat sin karaktär av verklig bön, utmärkt för gudstjänstligt bruk.

Deras byggnad är stereotyp. Varje bön sönderfaller i två avdelningar. Den första utgör en sammanfattning av evangeliets för dagen innehåll, stundom i tacksägelsens form. Andra delen, som regelbundet inledes med orden: "Vi bedja dig", innehåller bön om det andliga och timliga goda, som texten giver anledning att bedja om. Avslutningen utgöres icke såsom i de tempore-kollekten av formen "Genom din Son Jesus Kristus, vår Herre", utan av ett enkelt "Amen".

Se vi på innehållet, finna vi, att det är ett ganska begränsat antal böne-

*) Så bedöma även Engelstoft (Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark, Kv. 1840, s. 166) och Althaus (a. a. s. 212) denna sak.

ämnen, som kommer till tals, men de äro i gengäld alltid centralt religiöst betonade. I förgrunden står bönen om Guds ords rena och oförfalskade förkunnelse i Guds församling — ett vittnesbörd om deras ursprung i reformationstiden (jfr min avh. Evangeliska svenska bönböcker s. 335 f.). Därjämte möta vi ofta bön om den Helige Ande, om trons förökelse och befastande, om hjälp i frestelser och anfäktelser, om kraft till ett heligt leverne och bevarande till evigt liv.

Både genom sin form och sitt innehåll utgöra dessa böner en värdefull tillgång för vår gudstjänst, och det vore därför önskvärt, att den nuvarande kyrkohandbokens bestämmelser angående deras bruk mera än som är fallet utnyttjades för ett flitigt tillvaratagande av denna böneskatt.

Sigfrid Estborn.

En klassisk orgeltyp.

En orientering mot äldre tiders orgelideal är ett krav, som i bortåt trettio år ställts på det moderna orgelbyggeriet, ehuru det aldrig framförts med sådan skärpa som i våra dagar. Vad man härigenom anser sig kunna uppnå, är dels en orgel, vilken såsom typ betraktad skulle kunna bli internationell på samma gång som ett adequat tonverktyg för den klassiska orgelmusiken åter bleve ett faktum. Det kan kanske därför vara av intresse att se, huru orgeln var beskaffad under Bachs egen tid, i synnerhet som av den redan mycket rikhaltiga litteraturen härom ingenting ännu föreligger på vårt eget språk.

Den klassiska orgeln sådan den byggdes av orgelbyggare såsom Arp Schnitger, Casparini och Gottfrid Silbermann, var i viss mån internationell, i det att den framgick såsom en kompromiss mellan tre olika orgeltyper, nämligen den italienska renässansorgeln och dess motsvarighet i Tyskland och Frankrike. För att förstå, huru denna kompromiss genomfördes är det nödvändigt att känna till, huru dessa tre typer voro beskaffade var för sig.

Ett gemensamt drag hade de alla och det bestod naturligt nog i befintligheten av principalregistret. I det konsekventa genomförandet av detta register såväl som i dess konstruktion förelågo emellertid stora olikheter. Det italienska orgelbyggeriet konstruerade en vid, övertonfattig principal, vilken konsekvent genomfördes icke blott i jämna fottal utan även i kvint- och terzlågen. Det tyska och jämväl det franska orgelbyggeriet föredrogo däremot en trängre mensurerad och därför övertonrikare principal och disponerade densamma endast i dess oktavlågen. Dessa principiella olikheter blevo också av största betydelse i den följande utvecklingen. Den italienska renässansorgeln hade i sin övertonfattiga principal och de för handen varande aliquotregistren alla erforderliga ingredienser till att skapa nya klangfärger på rent syntetisk väg. Den tyska och den franska orgeltypen saknade såväl aliquotregistren som en principal med den italienska principalens akustiska egenskaper och hade på grund därav icke denna möjlighet. Såsom tonverktyg var den italienska renässansorgeln betydligt smidigare än sin